

Слободан Вуковић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 316.4.053 + 341.218
Оригиналан научни рад
Примљен: 24. 12. 2006.

ЗАУЗИМАЊЕ СТАРТНИХ ПОЗИЦИЈА (Економски односи између република непосредно након Другог светског рата)

У презентираним чланку¹ расправља се шта се на економском пољу дешавало између република одмах након ослобођења Југославије, односно до краја првог петогодишњег плана. Ти односи су били у потпуности подређени политици. Преливање дохотка обављано је механизмима економске политике а то значи, пре свега, уз помоћ федералног буџета, реквизиције и обавезног откупа који су највише погодили Србију. Затим, путем пресељења индустријских објеката, депресираних цена пољопривредних производа, цена стратешких производа, енергената и сировина и многим другим механизмима. И то све због, како је приликом усвајања првог петогодишњег плана, у Народној скупштини јавно речено предратне “политике националног угњетавања” и “хегемоније”, коју је између два светска рата спроводила “великосрпска” буржоазија и “хегемонистички” Београд.

Кључне речи: Југославија, Србија, републике, пољопривреда, реквизиција, откуп, великосрпство, хегемонизам.

После изложених економских односа између региона у Краљевини Југославији,² који су били оптерећени политичким набојем, у овом чланку биће у основи речи шта се на економском пољу дешавало између република обновљене државе непосредно након Другог светског рата. Пре тог излагања неопходно је у најкраћим цртама изложити шта се збивало на политичком плану, будући да су збивања на економском пољу била у потпуности условљена политичким и будући да је економија, као и у свим источноевропским (социјалистичким) земљама, била подређена политици. Након победе комуниста у грађанско-ослободилачком рату и након ослобођења земље, уз помоћ совјетске армије и здружене англоамеричке авијације,³ успостављена је нова власт. Она је на самом почетку показала своје право лице. Завела је, и пре фор-

¹ Рад на пројекту 149020Д, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

² Вуковић, С., 2005, „‘Стратегија’ лажног мира у кући: Економски односи између региона у Краљевини Југославији“, *Социолошки преглед*, год. 39. no. 4. стр. 461-496. (Интернет адреса: <http://www.socioloskipregled.org.yu>)

³ Дејствовање здружене англо-америчке авијације по циљевима у Југославији а нарочито у Србији имало је два циља: сламање отпора непријатеља и подршка комунистима у освајању власти.

малног устоличења, своја правила игре (увозом политичког монизма и командне економије). А то је значило, поред економског и политичког развлашћења грађанске класе, невиђен терор у целој земљи. У том терору страдали су многи невини људи посебно припадници грађанске класе. С тим да је терор у Србији, сви су изгледи, био најжешћи. То се чини пре свега из страха да нова власт у највећој републици и од стране најбројнијег народа у земљи неће бити прихваћена.

У том терору, од октобра 1944. до маја 1951. године, у целој држави (Југославији), према изјави Александра Ранковића у Савезној скупштини, ухапшено је 3.777.776 лица, од којих је сваки трећи био непунолетан. По његовој шест месеци касније датој изјави од укупног броја ухапшених било је 49% невино.⁴ Истовремено, у Србији је, по неким проценама јер ни приближно тачних података нема, побијено више десетина хиљада људи. Само у Београду од октобра до децембра 1944. године убијено је, такође према (непоузданим) проценама, између 2.000 (Меклејн) и 7.000 људи (Трешњић). Ликвидација непожељних и “народних непријатеља” спроведена је широм Србије. Готово да нема значајнијег града у централној Србији где нису извршена масовна стрељања без икаквог суђења. Известан број грађана извођен је пред „народни суд“ на неком тргу или већој кафани. Међу много-бројним судовима био је и „суд части“, чији је основни задатак био да суди за преступе против српске националне части. Судије су, наравно, били комунисти. Слични судови нису постојали у другим деловима Југославије.⁵ (Жртве црвеног терора у Србији ни дан данас нису пописане а камо ли рехаби-литоване, а многе од њих нису пристојно ни сахрањене.) Оно што није настрадало током рата било је ликвидирано након њега. У том терору потпуно је обезглављена научна, културна и економска елита Србије. Од тог терора Србија се никада није опоравила. Имајући у виду структуру комунистичке власти и начин одлучивања до терора није могло да дође без наређења с највишег врха Партије, односно Јосипа Броза. Сврха терора била је двострука: прво, обрачун с политичким противницима и неистомишљеницима и њихова ликвидација, и друго, утеривање страха у кости народу и осујећивање евентуалног сутрашњег и најмањег отпора новој власти и намераваним и припремљеним политичко-економским и друштвеним променама, односно по економију и друштво кобним експериментима. (Освета комунистичког проле-теријата и других сапутника Партије због сопствених фрустрација, односно њиховог дојучерашњег маргиналног друштвеног и економског положаја, или појединачна освета “због старих нерашчишћених рачуна” само је успутна, али не безначајна, појава.) Тек након започињања и устоличења терора комунисти

⁴ Радио мост: У. Крстић – Т. Куљић, 2002, “Дража Михаиловић – квислинг или борац против окупатора?”, *Историја 20. века*, год. 20, бр. 2, стр. 191-193.

⁵ Николић, К., 2002, «О црвеном терору у Србији после Другог светског рата», *Историја 20. века*, год. 20, бр. 2, стр. 219-226.

су могли организовати и спровести изборе, односно гласање с тзв. ћоравим кутијама, на којима ће учврстити власт, чиме су се створили неопходни услови да се спроведу касније мере економске политике.

После учвршћења комунистичке власти – када је реч о економским односима између региона, односно република и покрајина, о чему је овде, пре свега, реч – у глобалним цртама настављена је као и пре рата, али сада из других разлога, готово иста економска политика. На њу су у великој мери утицали раније усвојени ставови комуниста. Наиме, разним мерама економске политике, односно путем политике цена, царинских стопа, кредитне, инвестиционе, монетарне и фискалне политике и обавезним откупом пољопривредних производа наставља се, али у знатно већој мери, преливање дохотка из региона у регион (републике и покрајине), с једне, и унутар самих региона, с друге стране. Преливање је зависило не само од политичке и идеолошке одређености партијско-државног руководства већ и од појединачне моћи и републичке припадности кључних актера у савезној власти, односно “кадрова”, како се то тада говорило,⁶ а главну реч су уз помоћ Јосипа Броза водили словеначки и хрватски комунисти. Примера има на претек. Навешћемо један. Приликом расправе на седницама Привредног савета, под руководством Бориса Кидрича, о испуњењу плана обавезног и слободног откупа кључ критике био је окренут према Србији. Отуда су њени представници далеко горе «прошли» од представника Хрватске (која је после Србије имала највише развијену пољопривреду) и ако је српски план откупа био испуњен у далеко вишем проценту.⁷

Сада се поново на рачун акумулације из пољопривреде, репарација, реституције и помоћи из иностранства (а касније и кредита) све више улаже у индустрију северозападних република. Овог пута, за јавност, под новим мотивом: да ће оне бити “локомотива развоја” целокупне југословенске привреде. То је објашњавано двома чињеницама: прве, повољније привредне структуре, односно већег учешћа индустрије у друштвеном производу (што је било тачно), и друге, да је за време рата (због широке сарадње с окупатором – што није ни помишљано да се каже) у великој мери била сачувана њихова индустријска постројења и инфраструктура. Након, уз помоћ Јосипа Броза, заузетих позиција, њихови представници (Словеније и Хрватске) ће ради бољег позиционирања непрестано инсистирати да су ове две републике, као и између два светска рата (што је било, као што смо видели, лаж⁸), искори-

⁶ Успех региона зависи од политичког утицаја региона у централној влади и од регионалне ефикасности. Види: Осић, Ђ., 2003, *Uvod u regionomiku*, Znamen, Beograd, стр. 62.

⁷ *Записник са седнице Привредног савета од 22. јула 1946.* А(рхив) Ј(угославије), сиг.40-2-5, док бб. Види опширније: Ђорђевић, М., 2000, *Седам левих година*, Наш Дом – L' Qge d' Номме, Београд, стр. 97-99.

⁸ Вуковић, С., 2005, „‘Стратегија’ лажног мира у кући: Економски односи између региона у Краљевини Југославији“, стр. 461-496.

шћаване од стране југоисточних, а посебно Србије. У којој је мери то ”искоришћавање“ било а у којој је то мери била пропаганда видећемо на следећим страницама овог рада.

Директна ратна штета начињена Југославији, према извештају Државне комисије, процењена је на 9,1 милијарди долара по ценама из 1938. године, што је представљало 18% губитака осамнаест савезничких земаља без СССР-а и Пољске, а то је 3,74 годишња национална дохотка (на бази средње вредности 1925 – 1934).⁹ С тим да је укупна директна и индиректна ратна штета Југославије процењена на 46,9 милијарди америчких долара. Више од 1/5 кућа за становање боло је порушено, сточни фонд смањен за преко 10 милиона грла, индустрија и рударство оштећено за преко 2/3.¹⁰ Истовремено, пуна мрежа је била у великој мери девастирана а да не говоримо о школама и другим јавним установама, социјалним давањима, фискалним узимањима, изгубљеној добити и слично. Истовремено, ратна штета начињена индустрији Србије чинила је око 58% укупне ратне штете нанете индустрији Југославије.¹¹ (Слично је било, као што смо видели, и за време Првог светског рата.) То значи да је Србија у рату, што је комунистичка власт дуго крила од очију јавности, далеко највише страдала. У току рата, потпуно су уништена (одношењем машина и опреме у Немачку, Италију, Мађарску и Бугарску) многа предузећа, а међу њима и највеће у земљи – Крагујевачки заводи. Немачка управа је, користећи разне начине, многа предузећа у Србији затварала, сем оних која су радила за потребе њене ратне машинерије и наравно руднике. Истовремено, индустрија Србије 1939. чинила је 38% индустрије Југославије. То значи да је индустрија Србије 53% више страдала од просека земље. Каква је економска политика вођена да се она обнови и оспособи за производњу видећемо нешто касније.

Слично је било и са саобраћајним средствима, рударством, путном и железничком мрежом, затим занатством и пољопривредом. Укупна вредност немачких репарација које је Југославија примила износила је 36 милиона долара из 1938. године, што се сматра ¼ вредности бакра однесеног за време окупације из Бора.¹² (После укључења Западне Немачке у Маршалов план 1948. године у њој почиње кампања против наплате репарација, што је подржано од већине држава Запада.¹³) Средства из репарација, реституције и

⁹ Živković, N., 1975, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, ISI i Export-press, Beograd, str. 540–541.

¹⁰ Petranović B., 1961, “Pomoć UNRE Jugoslaviji”, *Istorija XX veka*, zbornik radova II, IDN, Beograd, str. 198.

¹¹ Đorđević, Ž. i Mijatović, B., 1990, *Preseljenje industrije Srbije od 1948. do 1953. godine*, Ekonomski institut, Beograd, str. 11–12.

¹² Đorđević, Ž. i Mijatović, B., 1990, str. 19.

¹³ Serb, L., 1966, “Jugoslavija i nemačke reparacije posle Drugog svetskog rata”, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 3–4, str. 378.

помоћи УНПРА претежно су распоређена северозападним републикама (што ћемо детаљније видети нешто касније). Јосип Броз је, према сопственој изјави, опростио “25 милиона долара репарација братској Бугарској Републици”.¹⁴ Директна штета, према процени Државне комисије, коју је Бугарска (и Мађарска) начиниле Југославији била је 575 милиона а укупна (директна и индиректна) 1,19 милијарди америчких долара,¹⁵ и готово је цела опрштена. Репарације су претежно припадале Србији а кад је реч о штети коју је учинила Бугарска и делимично Македонији, јер је ратна штета направљена на њиховој територији. Јосип Броз их опрашта иако се знало за покољ невиног становништва који су бугарске трупе учиниле на југу Србије.¹⁶ А да не говоримо о уништавању и пљачки културног блага, односно о пљачки, наједноставније речено, свега и свачега што им је за време окупације допало шака.¹⁷

Акумулациона основа пољопривредних регија, а пре свега Србије, након 1945. године одсечена је, као што смо казали, мерама економске политике. Резултат прокламоване и спроведене економске политике био је тај да је пољопривреда готово све време након рата била депривилегована. Коначан резултат те политике био је да, након тридесет година, пољопривредна домаћинства располажу најмањим просечним средствима по члану, најгорим условима становања, далеко по њих најскуплим начином долажења да сопственог стана, са највишим нивоом неједнакости расподеле потрошње и са највећим процентом (25%) становништва испод границе сиромаштва.¹⁸ Њихова деца теже су се школовала, односно теже су долазила до ученичких и студентских домова, стипендија, и слично.¹⁹ То јест њихово школовање, за разлику од других друштвених слојева, морали су да плате. Поред тога, не само пољопривредна домаћинства него и сви они рођени на селу имали су мању покретљивост, од оних рођених у граду, према вишим друштвеним гру-

¹⁴ *V конгрес Комунистичке партије Југославије*, 1948, Култура, Београд, стр. 151.

¹⁵ Živković, N., 1985, *Ratna šteta koju je Bugarske učinila Jugoslaviji 1941 – 1945*, ISI, Beograd. Такође: Živković, N. 1975, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji ...*, str. 540 i Petranović, B., 1964, str. 23.

¹⁶ Само у Врањском срезу Бугари су поклали и стрељали 3.359 људи, у логоре је интернирано 25.000 од који су 2.500 умрли. Трајковић, А., 1979, *Tako su nas učili – vranjski okrug u NOR-u 1941-1945. Zločin okupatora*, Beograd.

¹⁷ О размерама, што није предмет овог рада, бугарске окупације која се огледала у: пљачки материјалних добара, уништавању и пљачки културног блага, репресијама, одвођења на принудан рад, испорукама ухапшених грађана Немцима који су одвођени у логоре у Немачкој и масовних стрељања (Živković, N., 1985, str. 5-174). О пљачки националног блага види: Ristović, M., „Пљачка уметничког и културног блага Србије у Другом светском рату и проблем његове реституције”, *Istorija 20 veka*, god. 19, no. 1, str. 65-78. Такође: Živković, N., 1994, *Pljačka zlata i kulturnog dobra u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd.

¹⁸ Milanović, B., 1990, *Ekonomске неједнакости у Југославији*, Ekonomika i IEN, Beograd, str. 264.

¹⁹ Vuković, S., 1994, *Pokretljivost i struktura društva*, IKSI, Beograd.

пама, односно они су све време били депривилеговани.²⁰ То је све учињено јер би – по Кардељу, другом човеку у хијерархији партијске моћи и водећем послератном партијском идеологу и теоретичару самоуправног социјализма – високе цене пољопривредних производа „на селу изазвале стагнацију, а не напредак“!²¹

То значи да се поред њихове веће развијености и инструментима економске политике, нарочито после 1945. године, све више повећава предност северозападних република у односу на остале, а посебно најмање развијене. Оваква политика оправдава се братством и јединством, или наводним српским “хегемонизмом” и остваривању “познатих” предратних “српских империалистичких” и „завојевачких“ интереса. Мере економске политике, сажето речено, у суштини су се заснивале на следећем:

1. Федерални буџет и Привредни савет

Посебно је важно нагласити да је на самом почетку преузимања власти преливање дохотка чињено по комунистичкој матрици – а то значи директно. О томе најбоље говори чињеница да је до краја 1952. године једини извор финансирања кључних инвестиционих објеката без обавезе враћања био федерални буџет који је у укупним инвестицијама учествовао са 78% (остало су средства локалних заједница и предузећа).²² (Касније је то настављено прво многим закулисним радњама а затим много финијим мерама.) Један од начина који говори како је то чињено јесте Закона о уређењу и деловању кредитног система (члан 7) којим је предвиђено да “уколико кредитна средства прикупљена на територији једне федералне јединице прелазе потребе те јединице одређене планом вишак ће се употребити на подмиривање кредитних послова слабијих федералних јединица”. Наравно, утврђивање “потреба” и ко је “слабији” а ко “јачи” одређивано је, у овом као и у многим другим случајевима, на затвореним партијским састанцима на највишем нивоу – арбитарно, а потврђивано на седницама Привредног савета, који су водили словеначки и хрватски кадрови.²³ У то време комунистичке диктатуре и страховладе, као што је познато, готово су све институције (а посебно власти) биле, па и сама Савезна скупштина, права фарса.²⁴

²⁰ Vuković, S., 1997, “Međugeneracijska pokretljivost prema mestu rođenja”, *Sociološki pregled*, vol. 31, no. 3, str. 385-401.

²¹ *Комунист*, бр. 5-6, 1953.

²² *Jugoslavija 1945-1985*, 1986, SZS, Beograd, str. 72.

²³ А(рхив) Ј(угославије), “Прва седница Привредног савета”, 6. и 8. октобар 1945, 40/Ф2-4

²⁴ За то имамо примера на претек. Борис Кидрич ће то индиректно признати у Народној скупштини приликом усвајања првог Петогодишњег плана: “Другови народни

Преливање дохотка почело је тамо где је једино након завршетка рата и стваран – из пољопривреде и то по правилу из Србије. То је почело непосредно по преузимању власти. Привредни савет на чијем је челу био Андрија Хебранг донео је одлуку да до 1. новембра 1945. године Војводина отпреми у Хрварску осам хиљада вагона пшенице и кукуруза, у БиХ девет хиљада вагона, Словенију пет хиљада вагона, Македонију пет хиљада вагона и у Црну Гору четири хиљаде вагона.²⁵ Поред пшенице и кукуруза слати су и други пољопривредни и сточарски производи а који најчешће нису евидентирани.

Истовремено након завршетка рата формиран је 7. јуна 1945. године, Фонд за обнову земље којим је прво руководио Привредни савет а затим Савезна планска комисија (на чијем челу су били Словенци и Хрвати). Фонд је пуњен од приспелих репарација и реституције (претежно начињених на територији Србије), продаје УНРРА-ине помоћи, ратног плена, замене новца и сл. Он је одобравао зајмове на 20 година с 2% камате, које је у великој мери као и све послератне кредите обезвредила инфлација. Од његовог настанка до половине фебруара 1946. године одобрени су дугорочни зајмови у вредности од једне милијарде динара. Учешће Србије у том зајму без Београда је 25% (становништво, такође без Београда, 38,6%), Хрватске 22% (становништво 23,3), Словеније 12% (становништво 8,9%) Босне и Херцеговине 20% (становништво 16,6%) Македоније 8% (становништво 7,6%) и Црне Горе 8% (становништво 2,5%).²⁶ Учешће Србије у пуњењу фонда је изнадпросечно а коришћење средстава фонда не само да је исподпросечно према њеном учешћу у становништву (у недостатку података о националном дохотку) и ако занемаримо чињеницу да је она претрпела далеко највећа ратна разарања а самим тим и највећу ратну штету. (После Србије навећа ратна разарања била су у Босни и Херцеговини.) Изложени подаци, такође, говоре да су сва остала изнадпросечна одобрења кредита била искључиво на њен рачун. А српско комунистичко руководство је о томе и поред супротстављања на затвореним партијским састанцима и партијским форумима из страха за своје положаје (јавно) ћутало.

Следећи пример како је функционисало преливање дохотка говори чињеница да је на основу познате одлуке о “нивелација цена пшенице и брашна” из 1946. године, којом је цена пшенице одређена ниско, вршене уплате из Србије и Хрватске (с Славонијом с значајним процентом српског становништва на селу) на рачун у ту сврху основаног Савезног фонда. Одмах затим су из њега вршене уплате Словенији, Црној Гори и “Зони Б” (словеначко

посланици, ми већ од јануара радимо и градим по плану”. Kidrič, B., 1985, *Sabrana dela*, t. V, str. 62.

²⁵ Борђевић, М., 2000, *Седам левих година*, стр. 80.

²⁶ Đorđević, Ž., i Mijatović, B., 1990, str. 28.

приморје).²⁷ То значи да је преливање било двоструко. Будући да је снабдевање било централизовано у Словенији су се “досетили” и 1945. издали више карата за снабдевање него што је имала становника. Уз помоћ на овај начин уписаних “мртвих душа” брашно и вариво је, према Борису Кидричу, у децембру бесправно примало 175.000, а масноће 230.000 лица.²⁸ Оваквих и сличних примера било је још, зато их је непотребно више наводити, посебно ако имамо у виду чињеницу да су те мере биле уграђене у новопрокламовану комунистичку матрицу.

2. Реквизиција и обавезан откуп

Одмах након завршетка рата заведена је прво реквизиција а затим насилан (обавезан) откуп “пољопривредних вишкова” по ниским ценама који је важио све до 1952. године. Први обавезан откуп жита завела је под претњом затвором у Срему 1920. године влада Љубе Давидовића и ресорног министра хрватског социјалдемократе Велима Букшега по далеко нижим ценама од тржишних.²⁹ То је правдано да треба нахранити „ослобођену браћу“. Следећи, нама познат, обавезан откуп завели су и Немци 1941. у својој окупационој зони којем је руководио глави опуномоћеник за привреду Србије др Нојхаузен. Принудан откуп праћен терором трајао је све до краја немачке окупације. На окупираном подручју централне Србије и Баната требало је да се током 1941. принудно откупи 34.000 вагона пшенице, а испоручено је 98.731 тона пшенице, 3.689 тона пшеничног брашна и 69.414 тона кукуруза. С подручја Бачке и Барање (под окупацијом Мађара) извезено је за Немачку 27.000 вагона жита и 8.700 вагона кукуруза. Такође током 1942. године требало је да се принудно откупи 32.000 вагона пшенице, 60.000 вагона кукуруза и 9.000 вагона ражи, овса и јечма.³⁰ Касније су под обавезан откуп потпадали и други пољопривредни (шећер, уље, шљиве, ракија итд.) и сточарски производи, а међу њима месо и ракија.³¹ Овде је битно нагласити: количине предвиђене за обавезан откуп из године у годину стално су се повећавале, и друго, у свим овим случајевима пре би се могло говорити о реквизицији а не о обавезном откупу.

²⁷ Реч је о наредбама Привредног савета савезне владе и Савезног уреда за цене. *Službeni list DFJ*, br. 87/45 (9. 11. 1945.). Нав. према: Obradović, M., 1995, “*Narodna demokratija*” i Jugoslavija 1945-1952, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, str. 66.

²⁸ Kidrič, B., 1985, *Sabrana dela*, tom IV, I С “Komunist”, Beograd, str. 479.

²⁹ Види: *Трговински гласник*, 11. 1. 1920; *Село*, 18. 1. 1920.

³⁰ Živković, N., 1975, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, str.384-420.

³¹ Jovanović, Ž., 1994, “Poljoprivreda Srbije u ratu 1941- 45.”, u: *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, str. 144, 148.

После Другог светског рата, с доласком комуниста на власт, обавезан откуп је ради прехране осталих делова државе, поново заведен у Србији, коју је и највише погодио, да би се убрзо проширио на целу земљу.³² Србија је у укупној производњи житарица у периоду 1947-1951. учествовала са око 60% али је давала, зависно од године, између 70-80% укупно “откупљених” количина у Југославији (учешће у укупној потрошњи око 41%). Готово да је била идентична ситуација и кад је било речи о “откупу” осталих пољопривредних и сточарских производа. То потврђује изјава Бориса Кидрича из 1948. године: “кулаку (смо) одузели преко три стотине хиљада свиња”.³³ Све што се на селу производило било је подложно обавезном „откупу”. Откупљене количине, по нереално ниским ценама или путем тзв. везане трговине (која су посебно погодила, по Кидричевом признању, “кулаке”³⁴), у великој мери ишле су ради задовољавања потреба становништва ван Србије.

На обавезном откупу, посебно у Србији, били су ангажовани највиши комунистички кадрови. Тако, на пример, у Воводину су слали и високог функционера удбе Слободана Пенезића. Обавезан “откуп” обављан је уз до тада невиђен терор који се састојао поред физичке принуде и моралног понижавања грађана, од разних видова понижења и малтретирања сељака, који се кретао, на пример, од чупања бркова, премлаћивања, до терања србијанских домаћина да јавно, пред својим суграђанима, изјављују “ја сам шпекулант”, и слично, па све до хапшења. Поред тога, омиљени метод комуниста је да се приморавају деца (посебно скојевци) да денунцирају своје родитеље. (Већи успех у откупу, потказивање и што строжије кажњавање домаћина за неиспуњене “обавезе” био је један од услова напредовања комуниста на хијерархијској скали положаја.) Напослетку, кажњени су о томе, по сопственим каснијим изјавама, морали ћутати да не би следећи пут још горе прошли или да не би завршили узатвору. Откуп је, кад је реч о Србији, све време његовог трајања (1946-1952) више личио на послератну реквизицију (и освету) победника (у грађанском рату) него на откуп пољо-привредних вишкова од стране државе, ради стабилније производње. Наравно, не могу се занемарити идеолошки мотиви будући да се, како су откупни службеници ревносно забележили, «утовљене свиње продају ради капиталисања».³⁵ Том приликом је судски и административно кажњено, према конзервативним проценама, будући да прецизних података нема, најмање 100.000 српских домаћина (само је кроз Казнено поправни дом Забелу до средине 1951. године прошло

³² Uredba o otkupu i prometu hlebnog žita za ekonomsku 1945/46. godinu, *Službeni list DFJ*, br. 13/45 (6. 8. 1945.).

³³ Kidrič, B., 1985, *Sabrana dela*, t. V, str. 314.

³⁴ Kidrič, B., 1985, *Sabrana dela*, t. V, str. 318.

³⁵ *Otkup poljoprivrednih proizvoda u NR Srbiji*, 1950, Ekonomski institut NR Srbije, Arhiv SANU, Beograd, str. 206.

86.000 “житара”).³⁶ За друге затворе, за сада, нема података. Према неким непотпуним подацима (тадашњим проценама партије) само током 1946. године у Србији је на суд *месечно* извођено око десет хиљада људи.³⁷

Малтретираних и кажњених на локалном нивоу, као и оних који нису формално правно кажњени, али су прошли кроз разне облике бојкота и тортуре има много и тачан се број не зна. Најчешће казне, поред лишавања слободе, биле су лишавање слободе с принудним радом, принудни рад, новчане казне, заплена пронађених “вишкова” и конфискација имовине. С тим је, у пакету, често ишло по неколико казни. Осуђени “житари” коришћени су као бесплатна радна снага на грађевинским објектима, путевима, у рудницима и слично. Од укупно кажњених у Југославији због откупа до јуна 1946. на Србију је отпадало 87%. Када се то разложи од укупно изречених казни у целој земљи на Србију је отпадало: 69% новчаних казни, 70% казни принудног рада, 85,7% казни лишавања слободе, 87% казни лишавања слободе с принудним радом и 80% казни конфискације.³⁸ Учешће Србије у становништву било је 41,1%. Кажњавање је најчешће било због неиспуњавања откупних обавеза, које су по правилу биле изнад могућности сељака. Било где у земљи ако је понестало хлебног жита, а локална власт се пожалила комунистичком вођству, за то је била крива (по комунистичкој матрици) „хегемонистичка“ Србија. Сврха овог кажњавања била је двојака: обезбедити неопходне намирнице и помоћу терора учврстити власт.

То је не само у политичком и пропагандном дискурсу него и формално “правно” (ишло се на комунистички а понекад и преки суд) бивало окарактерисано као “шпекулација” и “саботажа” народне власти од стране „кулака”³⁹ и других разноразних и многобројних „народних непријатеља“. Они су најчешће били проглашени за “злочинце који врше утају вишкова” и „рушитеље народне власти“. У Хрватској су проглашавани за “мачековце”, а у Србији за “четнике”. Проглашење неког, у то време, за “четника” или “мачековца” значило је ставити га ван закона. (Ово је једно од ретких изједначавања четника с мачековцима. Комунисти су, иначе, волели да изједначавају четнике с усташама, што је касније постала омиљена и често коришћена парадигма.) Зато се с њима могло сурово обрачунавати без икаквих правних или политичких последица, што је и чињено.

Откуп је, такође, комбинован са тзв. везаном трговином, везаним откупом (трампа), контрахирањем (уговарање производње уз откуп углавном индустријског биља) и кроз ушур (вршидба, мељава). Везана трговина је у суш-

³⁶ Павловић, М., 1997, *Српско село 1945-1952. Откуп*, Институт за савремену историју, Београд, стр. 121-156 и 390-397.

³⁷ Архив Србије, Фонд ЦК СКС, К-1 (“Записник са саветовања секретара Окружних комитета КПЦ 18. и 19. марта 1946.”)

³⁸ Павловић, М., 1997, *Српско село...*, стр. 122.

³⁹ Павловић, М., 1997, *Српско село 1945-1952. Откуп*, стр. 121-156.

тини значила да су сељаци били принуђени да купују неопходне индустријске производе и робу широке потрошње по нешто нижим (прописаним) ценама од тржишних, новцем или боновима добијеним из обавезног откупа који су предавали држави по нижим, такође, прописаним ценама,⁴⁰ што се претварало у супротност јер тих производа на тржишту (у државним и задружним трговинама) није било, па су те производе на слободном тржишту плаћали знатно скупље. Када се све узме у обзир, преко обавезаног откупа нова власт пљачка сељачка домаћинства и заводи терор. Тај терор, поред повећаног откупа, имао је још две функције: прву, учвршћење власти, и другу, економско уништавање средњег сељаштва, које би сутра могло, евентуално, пружити отпор.

Откуп, а самим тим и терор, био је нарочито немилосрдан у Србији, због којег су многа пољопривредна домаћинства остајала без семена за нову сетву а често и гладна.⁴¹ Што се у потпуности уклапало у предратну комунистичку и коминтерновску матрицу о Србији. У 1946/47 години у Србији је од сељака по обавезном откупу узето 70.089 вагона жита. У истој години сељацима је у централној Србији недостајало од процењених количина 63.914 вагона жита за семе и за исхрану стоке и људи, односно 50% потреба, на Космету 5.616 вагона, или 30% и у Војводини 19.247 вагона или 20%.⁴² На тај начин су се из Србије, као претежно пољопривредног подручја, одливала значајна материјална средства. Када је на ред долазило искоришћавање српских ресурса (храна) Јосип Броз изјављује да хране има довољно и да «свака народна република води рачуна не само о себи, него да мисли и на друге».⁴³ Истовремено тако откупљено жито извозило се или слало као хуманитарна помоћ у Пољску, Чехословачку, Румунију, Бугарску и Албанију.⁴⁴ (Албанија све време рата активно помаже балисте на Косову и Метохији.)

3. Колективизација

Колективизација, по совјетском моделу, почиње одмах након рата. На почетку се спроводи појачаном пропагандом, политичким притисцима и разним уценама. Како је време пролазило притисак се појачавао. Насиља почиње

⁴⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 12/48.

⁴¹ То је описано у познатим књигама Младена Маркова: *Истеривање Бога и Приче са села*.

⁴² *Otkup poljoprivrednih proizvoda u NR Srbiji*, 1950, Ekonomski institut NR Srbije, Arhiv SANU, Beograd.

⁴³ J. V. Tito, *Govori i članci*, II, str. 394 – 397. Нав. према: Ђорђевић, М., 2000, *Седм левих година*, стр. 109.

⁴⁴ Види: *Сељачка борба*, 28. 8. 1947. (говор Јосипа Броза); *Борба*, 30. 9. 1950. (говор Јосипа Броза); Ђорђевић, М., 2000, 93-94.

масовније и са све више да се спроводи 1947. године, а интензивира се из идеолошких и политичких разлога после резолуције ИБ-а 1948. године. Узрок појачане колективизације је намера власти да отклони једну од тачака коминтернине (совјетске) оптужбе: да југословенски комунисти одступају од социјалистичке изградње, па самим тим и од социјалистичке изградње на селу. Она се, такође као готово све акције комуниста у то време, спроводи, поред све жешће пропаганде, уз појачан и свакодневни терор. У ту сврху, при Министарству пољопривреде основана је посебна обавештајна служба, за утеривање страха и прикупљање података о «непријатељу», са сопственом мрежом повереника, под називом Одељење за изучавање економских односа, за борбу против „непријатеља задруга“!⁴⁵

Петоструко повећање Сељачких радних задруга у 1949. години у односу на 1948. (од 1.217 на 6.328), довело је до тога да је 1949. засејано мање око пола милиона хектара ораница.⁴⁶ Истовремено имамо, што због колективизације а што због откупа, пад сточног фонда. Имања, посебно воћњаци и виногради, који су ушли у састав СРЗ просто су уништавана, што из идеолошких разлога а што из небриге задругара и зависти сиротиње према богатијим сељацима који су ушли или натерани да уђу у задруге. (Уништавање је правдано ставом: «То је било кулачко, а можда ће и опет бити».) Ништа није боље прошла радна стока и механизација. Затим, задружна имања су давала знатно мањи принос по хектару од приватних и поред тога што су, насупротив ситног сељачког поседа, била у великој мери укрупљена и имала колику-толику стручну помоћ, лакше су долазила до вештачких ђубрива и била су далеко боље опремљена механизацијом и самим тим могле су се неупоредиво боље применити неопходне агротехничке мере.

То говори да је: прво, организација рада била лоша, друго, да је мотивација за рад, и поред огромне пропаганде, била на врло ниском нивоу,⁴⁷ и треће, један од узрока лошијег рада и резултата рада задругара био је политички - тихи отпор задругара. Али, без обзира на такво стање Борис Кидрич је претио: «из радних задруга нема изласка, мада се то тако гласно и отворено не може рећи у штампи».⁴⁸ Успешност колективизације најбоље осликава следећи пода-

⁴⁵ Ђорђевић, М., 2000, *Седм левих година*, стр.320-327.

⁴⁶ Bilandžić, D., 1985, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918-1985*, str. 130-131.

⁴⁷ У Барањи, на пример: ратарски радник био је четири пута мање награђен од службеника задруге. Види: Juriša S., 1973, *Agrarni odnosi u Baranji 1945-1953*, Osijek. Нав. према: Bilandžić, D., 1985, str. 161.

⁴⁸ Излагање на састанку са партијским руководиоцима срезова управа при ЦККП Македоније и члановима ЦККП Македоније, одржаном 16. јула 1951. у Скопљу. Види: Kidrič, B., 1985, *Sabrana dela*, t. VII, str. 343.

так: друштвени сектор (државна добра и СРЗ) поседовао је 1952. године 16% укупних обрадивих површина а давао свега 12% приноса.⁴⁹

Колективизација је посебно погодила Војводину, и то пре из политичких него идеолошких разлога. То доказује чињеница да није равномерно погодила све регионе. У Војводини је била знатно већа него, на пример у региону који се у извесној мери може упоредити с њом, у северној Хрватској и Славонији.⁵⁰ Колективизација је још више уништила ратом опустошену пољопривреду. Може се рећи да је она, уз насилан откуп, десетковала пољопривредну производњу у целој земљи, што је изазвало несташицу пољопривредних производа и глад (стоке и људи) чак и у житородним и традиционално пољопривредним крајевима. Иако су задруге као “социјалистичка газдинства” биле привилеговане (у машинама, запрежној стоци, ђубриву, семену, итд) дошло је до пада пољопривредне и сточарске производње. Власт на то одговара не само агресивнијом пропагандом већ и увећаним откупним обавезама сељацима и терором.

4. Депресиране цена пољопривредних производа.

Непосредно након доласка комуниста на власт уводе се депресиране цене пољопривредних производа. Владајућа номенклатура из Србије тога је била потпуно свесна и пружала је извештај али благ отпор. Учесници Пољопривредне конференције (а то значи партијски функционери) одржане крајем јула и почетком августа 1945. године подржали су ставове министра пољопривреде Васе Чубриловића који је том приликом изјавио “да су садашње нормиране цене пољопривредних производа далеко испод производних трошкова” и да “постоји велики несразмера на штету сељака између нормираних цена пољопривредних производа и [...] производа које сељак купује”.⁵¹ Али, то ништа није вредело, јер су се одлуке доносиле на вишем нивоу, односно на Политбироу и у Савезној планској комисији. Оваквих и сличних примера има на претек, али су они остали иза врата затворених партијских састанака. Тај отпор је био слаб не само из идеолошких разлога већ и због нејединства у партијско-државном руководству Србије, с једне стране, и због њиховог опортунитета ради лакшег напредовања у хијерархији власти и страха за сопствене положаје, с друге стране.

⁴⁹ *Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947 – 1972*, 1973, SZS, Beograd, str. 118-124. Да то није било случајно, него резултат верничког преузимања и копирања совјетске промашене политике, види се по томе што идентични подбачаји карактеришу период Првог петогодишњег плана у СССР-у, 1928-1932, у пољопривреди и индустрији. О томе, шире вид. М. Брдар (2001): *Праксис одисеја. Реконструкција генезе бољшевичког тоталитаризма 1917-1929*, Службени лист, Београд, том II, поглавља 7-8, 10-11.

⁵⁰ Архив CKSKJ, Fond Borisa Kidriča, kutija 13. Vidi: Ovrđović, M., 1995, str.257.

⁵¹ Архив Југославије, сиг. 4-2-26, док. бб. Нав. према: Ђорђевић, М., 2000, стр.73.

Уз помоћ разлике између светских и домаћих цена пољопривредних производа произвођачи хране су, по Светозару Вукмановићу Темпу, само у 1953. години изгубили 55 милијарди динара. Од тога, српски сељаци 36 милијарди динара (65,4%), а на пример словеначки 0,9 милијарди, односно 40 пута мање.⁵² (Тим средствима је, као што ћемо видети, финансирана индустријализација земље, нарочито северозападних региона.) То се чини из више разлога: прво, идеолошког – борбе против капиталиста на селу, односно “кулака”, друго, политичког – јер се они производе претежно у Србији која је пружала тихи отпор новој власти, и треће, ради прехране нагло и вештачки мимо разумне мере нараслог радништва и чиновништва. Сваки трећи запослени у државном сектору 50-тих година био је административни радник (припадници, симпатизери и вољни и невољни подржаваоци комуниста). Они су, у односу на сељаштво, били повлашћени на разне начине, почев од ниских цена пољопривредних производа, преко ниских станарина, до ниских тарифа саобраћајних услуга и касније регреса за годишњи одмор, летовања и разних других посредних давања. Том треба додати привилегије, пљачку уметничког блага “на реверс”,⁵³ заузимању ексклузивних градских зона за становање, школовања деце у иностранство, подизању викендица, бесплатних летовања и зимовања и возња луксузних аутомобила (непримерних за ниво економског развоја) од стране владајућег комунистичког слоја, како тада тако и касније.⁵⁴

5. Аграрна реформа

Непосредно након освајања власти комунисти су се, вођени својим идеолошким разлозима, свом силином бацили на спровођење аграрне реформе. Уситњавање средњих поседа (крупни су били уситњени аграрним реформама спроведеним између два светска рата) обављено је аграрном реформом из 1945–1947. године и негативно је утицала на пољопривредну производњу у целој земљи. Она је уништила и оно мало тржишно способних и опредељених произвођача, који су имали значајније тржишне вишкове, а највише је погодила најјаче пољопривредно подручје – Војводину. На то упућују следећи подаци: Од укупно расподељених површина (1.544.770 ха) захваћених овом аграрном реформом на Србију је отпало 47,4% (на Воводину 43,3%), Хрватску 25,2%, БиХ 5,2%, Словенију 16%, Македонију 6,4% и Црну Гору 0,5%. Затим од укупно распоређених површина без шума на Србију је отпадало

⁵² *Komunist*, br. 7, 1953.

⁵³ Živković, M. – Todorović, M. M., 1995, *Krađa kulturnog i nacionalnog blaga Jugoslavije*, Beograd-Gornji Milanovac.

⁵⁴ Vuković, S., 1984, *Pokretljivost i struktura društva*, IKSI, Beograd.

61,07%.⁵⁵ Када је реч о одузетим приватним поседима и земљорадничким поседима преко максимума од укупно 11.528 поседа, по ова основа, површине 388.972 ха који су ушли у фонд за расподелу на Србију је отпало 71,1% поседа, односно 48% од тих површина.⁵⁶ Као што видимо Србија је и на овом пољу по предратној комунистичкој матрици највише страдала.

Наведене чињенице су утицале да је у Србији, поред других узрока (на пример деоба домаћинства), повећан број поседа у 1947. у односу на 1931. за целих 27%, који су још више уситнили и онако мало пољопривредно газдинство. Аграрном реформом из 1953. године још је више уситњен пољоприврени посед, чиме је просечно сељачко домаћинство имало испод четири хектара обрадивих површина. Истовремено “вишкови” обрадивих површина додељени су задругама које су га већином давале у закуп, чиме је обезбеђена синекура локалним партијским кадровима који су остали без посла након распуштања Сељачких радних задруга. Оно што је остало у посед задруга најчешће је правило губитке. Кад је реч о државним пољопривредним добрима, која су настала од одузете земље аграрним реформама и реквизицијом од народних непријатеља, њихови губици у 1954. години износили су 1,7 милијарди динара.⁵⁷ То је, наравно, неко морао да плати – а тај неко био је сељак.

6. Цене стратешких производа, енергената и сировина

Цене стратешких производа, енергената и сировина, формирају се арбитрарно и тако да погодују појединим регионима/републикама, најчешће Словенији. На тај начин се врши преливање дохотка из региона у регион. Тако, на пример, цена електричне енергије, преко које се субвенционисала индустријска производња, била је за Словенију 1,40 динара за Хрватску 1,95; за Србију 2,0 и за Босну и Херцеговину целих 3,5 динара.⁵⁸ Потпуно је другачије било кад је реч о сировинама а нарочито о пољопривредним производима, посебно житарицама (о чему је раније било речи). Они су били јефтине (најчешће испод цене трошкова производње): прво, зато што се претежно производе у Србији; друго, зато што их претежно производе “народни непријатељи” – “кулаци”; и треће, зато што је требало уз што мање трошка нахранити нагло и енормно повећано непродуктивно становништво (војску и новонастало чиновништво). Истовремено план инвестиција за електрификацију земље, као предуслов индустријализације, у вредности од 491,8 милиона динара за 1946.

⁵⁵ Gaćeša, L. N., 1984, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-48*, Matica srpska, Novi Sad, str. 368.

⁵⁶ Gaćeša, L. N., 1984, str. 362.

⁵⁷ *Stanje poljoprivrede i zadrugarstva i perspective njihovog razvoja*, 1957, Savezna narodna skupština, Beograd, str. 10 – 12.

⁵⁸ *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948-1952*, 1985, prir. B. Petranović i dr, Komunist, Beograd, str. 148.

(који је у првој половини године премашен) расподељен је, као и свим другим случајевима арбитрарно: Словенија 32,17%, Србија 24,40%, Хрватска 21,06%, БиХ 18,71%, Македонија 2,64% и Црна Гора 1,02%, односно Словенији изнадпросечно а Србији Македонији и Црној Гори испод просека.⁵⁹

7. Први петогодишњи план

Савезна планска комисија коју су водили Андрија Хебранг и Борис Кидрич и вероватно уз сагласност највишег партијског вођства на челу с Јосипом Брозом наметнута је Србији првим петогодишњим планом 1947–1952 године најнижа стопа привредног развоја. Истовремено за прехрану становништва целе земље, а то значи у насилном откупу, су јој одређене највеће квоте. То се није могло другачије очекивати од главног стратега тог плана (Бориса Кидрича), који је, дванаест година раније, с говорнице комунистичке интернационале за главног непријатеља на простору Југославије прогласио „великосрпски фашизам“!⁶⁰ То је било у потпуној сагласности са широко распрострањеном и наметнутом сликом међу комунистима о Србији као о „хегемону“, „поробљивачу“ и „експлоататору“. Ту слику, поред комуниста, у потпуности је подржавала и ширила пропаганда, прво Хрватске сељачке странке Стјепана Радића, а затим и усташе.⁶¹ Планирани годишњи удео вредности инвестиција за остала подручја одређен је искључиво на штету Србије. То се чинио зато што се она, по Андрији Хебрангу, који тај план образлаже у Народној скупштини Југославије, због својих «хегемонистичких» тенденција између два светска рата најбрже развијала.⁶² (А то је, као што смо видели,⁶³ била комунистичка лаж.) Удео републичких инвестиција по том плану био је значајно исподпросечан једино за Србију и требало је да износи: за Србију 27,1% (становништво 41,1%), Хрватску 25,4% (становништво 23,3%), Словенију 10,1% (становништво 8,9%), Босну и Херцеговину 24,8% (становништво 16,6%), Македонију 8,0% (становништво 7,6%) и Црну Гору 4,4% (становништво 2,5%). Истовремено, по овом плану било је предвиђено да удео Србије у индустријској производњи у 1951. смањи на 32%.

⁵⁹ “Предлог председника Савезне планске комисије Андрије Хебранга, о изradi програма и плана обнове и изградње привреде и расподеле кредита према привредним гранама”, Београд, КМЈ III-1/3. Нав. према: Obradović, M. 1995, str. 215.

⁶⁰ Види: Kidrić, B., 1985, “Govor na šestom kongresu KOI”, u: *Sabrana dela*, t. I, Komunist, Beograd, str. 89.

⁶¹ Vićanić, R., 1938, *Ekonomslka podloga hrvatskog pitanja*, izd. Vladko Maček, Zagreb.

⁶² Из Експозеа Андрије Хебранга поднетог Народној скупштини приликом усвајања Закона о петогодишњем плану 26. 4. 1947., у: *Закон о петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ 1947–1951*, стр. 32-33.

⁶³ Вуковић, С., 2005, «‘Стратегија’ лажног мира у кући: Економски односи између региона у Краљевини Југославији», стр. 461-496.

Удео Словеније у индустријској производњи био је предвиђен на 18,6%, а Хрватске на 25,5%.⁶⁴ То је за Србију, и поред тога што је, као што смо видели, највише страдала и претрпела далеко највећу ратну штету (у инфраструктури, индустрији, рударству, саобраћају, пољопривреди и радној снази), значило смањење инвестиција (по глави становника) у односу на просек за више од једне трећине (34,1%). А Едвард Кардељ у Народној скупштини Југославије изјављује да је «Србији планом дато највише».⁶⁵

8. Расподела УНРРА-ине помоћи

Нове власти суочиле су се с проблемима већ приликом расподеле прве УНРРА-ине помоћи,⁶⁶ која је износила нешто преко 410 милиона долара,⁶⁷ што је према вредности долара 1990. године износило, приближно, 2 милијарде долара, и утврђивања цена пшенице. По ова основа Србија је била оштећена. Цена пшенице је била ниска, а УНРРА-ина помоћ исподпросечна. Посебно ако имамо у виду да је један део помоћи продаван а који је ишао фонду за развој (25.586.794.242 динара) из којег је Србија, такође, добијала исподпросечно. Зато је (да би се скршио отпор новој власти) њеном политичком руководству препоручено да се у Србији по хитном поступку морају “политички мобилисати све снаге”,⁶⁸ којима се није смело супротставити. То је познати еуфемизам који је практично значајно заводи терор у сваком селу и засеку – што се и догодило. Супротстављање зацртаним мерама није проузроковало само губљење положаја већ и угледа, части, а често и породице.⁶⁹ Прокламоване и заведене мере уједно су показале неколико битних ствари: прво, изазвале су међусобне сукобе између републичких партијских руководства (који је тада назван “републиканизам”), који нису излазили на светло дана; друго, наговестиле су каснији след економских и политичких догађања; и треће, на делу су показале шта у основи доноси будућа партијска држава

⁶⁴ Закон о петогодишњем плану ... стр. 32-33 и 73.

⁶⁵ Petranović, B., i Zečević, M., 1987, *Jugoslovenski federalizam*, Prosveta, Beograd.

⁶⁶ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, основана 9. 11. 1943. у Белој кући у Вашингтону од стране 33 државе Уједињених народа и 11 придружених чланова. У име Краљевске владе у Лондону оснивачки акт је потписао амбасадор у Вашингтону Александар Фотић. На основу тог уговора је, између осталог, послератна влада црпела право на помоћ. Види: Petranović, B., 1961, “Pomoć UNRE Jugoslaviji”, str. 161,165.

⁶⁷ Petranović B., 1961, “Pomoć UNRE Jugoslaviji”, str.199.

⁶⁸ Arhiv Jugoslavije, “Prva sednica privrednog saveta”, 6. i 8. 10. 1945, 40/f2-4. Vidi: Obradović, M., 1995, 216-217.

⁶⁹ Није редак случај да су супруге прокажених политичких противника примораване да се разведу од својих мужева. Било је и случајева ако је нечија супруга моћном партијском функционеру или удбашу запала за око, да се њен муж, ради њене лакше “обrade”, пошаље на робију.

прво на плану грађанских слобода и људских права а затим на друштвеном, економском, политичком и културном плану.

Готово иста економска политика ће се наставити и у наредном периоду. Примера из тог времена има на претек, а илустрације ради навешћемо само један. Од 4 милијарде тадашњих динара америчке помоћи из 1951. године 42,3% распоређено је републикама по следећој квоти: Србија 32,7% (становништво 41,1%), Хрватска 27,2% (становништво 23,3%), Словенији 14,1% (становништво 8,9%), Босна и Херцеговина 12,5% (становништво 16,6%), Македонија 9,5% (становништво 7,6%) и Црна Гора 4,0% (становништво 2,5%).⁷⁰ Затим, америчка помоћ, током гладне 1951. године, у укупном снабдевању масноћама учествовала је за: Југословенску армију 81,3%, БиХ 74%, Македонију 73,2%, Словенију 70%, Црну Гору 67%, Хрватску 60,3% и Србију 55,1%.⁷¹ Имајући у виду чињеницу да је Југославија између два светска рата не само задовољавала своје потребе за пољопривредним производима, па самим тим и масноћама, него их у великој мери и извозила (половина прихода од извоза отпадало је на пољопривредне производе), ови подаци, такође, говоре о учинку првих пет година комунистичке владавине.

9. Расподела увезене робе

Увезена роба, без обзира да ли је задовољавала потребе становништва или индустрије, дељена је од стране Планске комисије (у недостатку тржишних механизма) арбитрарно по, најблаже речено, чудним критеријумима и без икаквог плана. (Или је баш такав план намерно скројен.) Због тога је дошло до сукоба између републичких руководстава, који су остали, као и многи други сукоби из тог времена, иза затворених врата. Иако о тим расподелама има мало података, о њима можемо посредно судити на основу дискусија укључених актера. Један пример је карактеристичан. Марта 1949. године увезено је 2.000 тона масноћа. Оне су подељене на следећи начин: Словенији 484 тоне, Хрватској 150 тона, Босни и Херцеговини 437 тона, Македонији 167 тона, Црној Гори 57 тона и Србији 27 тона. Србији је одређено да своје потребе, као и потребе Југословенске армије, треба да задовољи, као и у многим другим приликама, како се то тада говорило “појачаним”, а то значи насилним, откупом.⁷² То је био још један од начина преливања дохотка из региона у регион.

⁷⁰ Obradović, M., 1995, “*Narodna demokratija*” i *Jugoslavija 1945-1952*, str. 187.

⁷¹ Obradović, M., 1995, str. 188.

⁷² Arhiv CKSKJ, Fond Borisa Kidriča, zap. Br. 321/XIV, kutija 1. Нав. према: Obradović, M., 1995, str. 248.

10. Пресељење индустријских постројења

Одмах након Резолуције ИБ-а 1948. године долази до масовних хапшења, која су најчешћа била у Црној Гори и Србији, које је послужило као утеривање страха и обрачун не само с Инфорбиroom него и с непослушним појединцима.⁷³ Према неким (конзервативним) проценама за то време било је ухапшено и стрпано у затворе близу 100.000 људи. Само је, такође према проценама, кроз Голи оток и Свети Гргур прошло око 60.000 људи, највећим делом Срба и Црногораца.⁷⁴ Све се то чини с прећутном сагласношћу Запада, односно Сједињених Америчких Држава, као награда Јосипу Броз за удаљавање од Совјетског Савеза. То је било могуће зато што је Сједињеним Државама, када су друге државе биле у питању, увек на првом месту био њихов геостратешки интерес. (И најмање значајном потезу комуниста на политичком или економском плану претходила су, као систем застрашивања, масовна хапшења.)

Затим се, под изговором страха од совјетске опасности, из Србије, односно Војводине и централне Србије, демонтирају индустријска постројења и селе за Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину, Црну Гору, па чак и Албанију. Централно управљање привредом, несналажење и недостатак стручњака (многе су комунисти побили или скрајнули) изазивало је општи метеж у претумбацији индустријских постројења. Некада су пристигле машине и по неколико месеци стајале на складиштима, а да комунистички кадрови нису знали чему оне служе или их нико није преузимао. Да би се донекле закамouflирале ствари у тој општем метежу, понешто од машина добијених из репарација и реституције, да се Власи неби досетили, допремано је и у Србију.

Непотпуни подаци говоре да је из Србије од почетка 1948. до половине 1952. године одвежено 44,2% више (по тада процењеној вредности) машина него што је у њу било допремљено. Некада су демонтиране и одвожене целе фабрике.⁷⁵ С тим индустријским постројењима, посебно из Београда и других индустријских центара, сељена је и висококвалификована радна снага и стру-

⁷³ Да није било резолуције ИБ-а комунисти би за масовна хапшења као ефикасан систем утеривања страха нашли други повод и изговор.

⁷⁴ “Тих година је на разне начине терорисано – хапшењем, батинањем, избацивањем с посла и из станова, присиљавањем супружника на развод и на промену места боравка, приморавањем на промену места занимања и на јавну самокритику, итд. најмање милион, а на сасвим кратко и дуже време затварано, можда две стотине до две стотине педесет хиљада људи.” Драгослав Михаиловић, *Голи оток*.

⁷⁵ Има примера да многе демонтаже постројења нису ни забележене (на пример четири млина из Ковина који се нигде не помињу). Ђорђевић, Ж., и Мijatović, В., 1990, стр. 42 – 58 и 197 – 199.

чњаци. Они су у то време били више него ретки ресурси.⁷⁶ То је додатно утицало на дезорганизацију и успоравање раста индустријске производње и њен квалитет.

Да је страх од совјетске опасности сумњив изговор говори неколико следећих чињеница: Прво, када је та “опасност” касније престала, индустријска постројења и машине нису враћени, или пак надокнађени. Друго, и после престанка “опасности” настављено је сељење, у то време, перспективних индустријских грана (на пример авиоиндустрије).⁷⁷ Треће, када је прво, за време обарања два америчка авиона од стране југословенске војске и друго, за време Тршћанске кризе, опасност запретила западним деловима земље није поступљено идентично (с обе стране границе били су концентрисане значајни војни ефективи). Четврто, постојала је забрана за подизање нових индустријских погона у северној српској покрајини – Војводини (што је додатно утицало на њено економско заостајање).⁷⁸ Пето, нека предузећа из Србије која су радила за потребе војске као и њихови програми, који су имали колико толико дугу традицију, брисана су са списка. Ти програми додељивани су другим (новоподигнутим) фабрикама у “сигурним” крајевима земље (што је у то време значило остајање без посла и сељење стручне радне снаге, као и неизвесну преоријентацију).⁷⁹ А то је уједно значило нижи квалитет финалних производа и одлагање производње, због неопходног уходавања, некада и за неколико година. И шесто, стварне намере комуниста потврдио је, као што смо видели и пре ове “опасности”, први петогодишњи план из 1947. који је усвојен у Народној скупштини. План је предвидео успоренији привредни развој Србије, којој је, заједно са Словенијом, одређена најнижа стопа раста индустријске производње и најнижа стопа раста инвестиција по становнику.

11. Забрана промета пољопривредног земљишта

Набројане “мере” економске политике сачињавеле су, поред набројеног, забрану и контролу купопродаје земље (и за она домаћинства испод дозвољеног максимума), забрану куповине крупнијих пољопривредних машина и употреба најамне радне снаге на селу.⁸⁰ То је двоструко негативно утицало: смањило могућност барем повременог ухљебљења за сеоску сиротињу и сма-

⁷⁶ Као пример можемо навести да је само од јануара до краја марта 1951. из *Икаруса* отишао 151 радник. Види: Жутић, Н., 2002, “Пресељење (уништење) српске авио-индустрије 1952-1961. – Пример Икаруса”, *Историја 20. века*, год. 20, бр. 1, стр. 116.

⁷⁷ Жутић, Н., 2002, стр. 115-131.

⁷⁸ Михаиловић, К., 1990, *Регионална стварност Југославије*, Економика, Београд, стр.120-121.

⁷⁹ Жутић, Н., 2002, стр. 117-119.

⁸⁰ Gudac, V., 1994, “Politika komunističke partije Jugoslavije 1945-1953. godine kao faktor modernizacijskih procesa na selu”, u: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, стр.153.

њене могућности производње тржишних вишкова. Те мере погодиле су све регионе – посебно оне с вишом пољопривредном производњом а међу којима је кључно место заузимала Србија. Мере економске политике креира комунистичка власт, сходно идеолошкој парадигми, и политичким разлозима (кажњавање србијанских “кулака”, “гличитеља” и “хегемона”).

“Кулаци” нису били само они који не испуњавају откупне обавезе, или који се противе колективизацији. Том категоријом често су означавани и подмукли “непријатељи” и “саботери” нове власти. Тако да је свако ко није био ватрени присталица нове власти могао бити етикетан као “кулак”. Реч “кулак” мења значење зависно од конкретних потреба Партије и њене номенклатуре. “Кулак” је симбол зла, сумљивог богатства, конзервативизма и назадности. У следећој фази добија значење – непријатеља народне власти. Оптужити неког да је “кулак”, што није био редак случај, био је у то време довољан разлог да тај несрећник заврши без имовине, а не ретко и без жене, породице, на принудном раду или у затвору.

12. Издвајање за неразвијене

Један од начина за ублажавања регионалних разлика у економској развијености било је обезбеђење допунских средстава за неразвијене. У периоду 1947–1951. Савезна планска комисија додељивала је бесповратна средства не само неразвијеним него и развијеним регионима. У периоду 1952–1956. Кредиторање инвестиција обавља се уз повлашћене услове (бескаматни кредити, ниже каматне стопе, отпис ануитета, итд). Касније је у ту сврху држава подељена, прво 1957. а затим 1965. године, према развијености.⁸¹ У оба случаја централна Србија је проглашена за развијено подручје иако је, због ратних разарања и дотадашње економске политике, а нарочито оне у току првог петогодишњег плана, била испод просечног нивоа развијености Југославије. Заправо, индекс развијености централне Србије у односу на Југославију износио је: 1947. – 100,5; 1955. – 85,7; 1965. – 94,9; 1970. – 96,6 и 1975. – 92,2%.⁸² То значи да је кључно заостајање Србије, као што смо видели, остварено непосредно након рата, односно у првом Петогодишњем плану, када је преливање дохотка обављано једноставним потезом пера.

Допринос фонду за неразвијене до 1985. био је: БиХ 12,3% до 13,4%, Црна Гора од 1,9% до 2,1%, Хрватска од 25,6% до 27,2%, Македонија од 5,5% до 6,3%, Словенија од 15,8% до 17,7% и Србија од 35,5% до 40,2%. У задњем петогодишту 1986 – 1990 допринос фонду био је: БиХ 20,3%, Црна Гора 2,0%, Хрватска 18,8%, Македонија 10,9%, и Србија 40,2%. Корисници ових средстава на прво место било је Косово и Метохија, затим БиХ и Македонија

⁸¹ *Službeni list FNRJ*, br. 52/57 i *Službeni list SFRJ*, br. 8/65.

⁸² Očić, Č., 1986, *Nacionalna ravnopravnost i regionalni razvoj*, IEN, Beograd, str. 26 (tab. 6)

и на крају Црна Гора.⁸³ Занимљиво је да је Косово и Метохија у последњем петогодишћу добило 59,5% више средстава него што је утрошено у инвестиције (детаљније види табеле 1 и 2). Презентирани подаци говоре да је Србија за развој неразвијених подручја (касније република и покрајину Косово и Метохију) издвајала значајне своте новца а у неким годинама и преко половине нето остварене акумулације.⁸⁴ Без обзира на чињеницу што су многе њене општине биле далеко испод развијености неразвијених република и покрајине Косова и Метохије. То је настављено све до 1990. године, односно до почетка разбијања/распада Југославије. Овде је неопходно напоменути да над тим средствима нико од давалаца, не само из Србије него и из других република, није имао контролу – па су најчешће ненаменски трошена, између осталог, и на припремање и финансирање сепаратизма. У недостатку те контроле можемо, између осталог, тражити узроке њихове ниске економске употребе.

* * *

Мере економске политике, односно Први петогодишњи план развита народне привреде зацртао је да учешће Србије у индустријској производњи Југославије треба да се смањи од 38,04% из 1939. године на 32% у 1951. години.⁸⁵ То су комунисти готово успели да постигну (32,8%) већ 1950. године. То је било у складу с говором Едварда Кардеља на оснивачком конгресу КП Србије 1945. године у коме он држи слово српским комунистима о унитаризму и “великосрпском хегемонизму”. Први петогодишњи план је вероватно само на овом пољу пре времена испуњен. Заправо, учешће Србије у индустријској производњи Југославије за те четири године смањено је за 13,8 процентних поена. Истовремено учешће Словеније и Хрватске узетих заједно, у истом периоду, порасло је за 0,6 процентна поена.⁸⁶ Изложени подаци говоре да је индустријски развој осталих република у великој мери био на рачун Србије.

Економску политику креира и спроводи, поред Јосипа Броза, Привредни савет на чијем је челу био Словенац Борис Кидрич, затим Савезна планска комисија на чијем је челу био прво Хрват Андрија Хебранг а затим Словенац Борис Кидрич и Министарство тешке индустрије, на чијем је челу, од оснивања до гашења, био Словенац Франц Лескошек.⁸⁷ Резултати нашег истражи-

⁸³ Милjkовић, Д. и Николић, М., 1996, *Razvoj republika prethodne SFR Jugoslavije 1947-1990. godine*, SZSS, Beograd, str. 141.

⁸⁴ Михаиловић, К., 1990, стр. 133.

⁸⁵ *Закон о петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ 1947-1951*, стр. 73.

⁸⁶ Јелић, М., 1953, “Индустрија НР Србије”, у: *Производне снаге...*, стр. 382.

⁸⁷ Све, по *Die Presse*-у, *Die Zeit*-у, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-у, *Neue Kronen Zeitung*-у и др. немачким и аустријским медијима деведесетих година прошлог века, голи

вања показују да је нова власт уз помоћ економске политике успела да демонстрира: прво, како функционише хрватско-словеначка (неформална) коалиција формирана 1. децембра 1943. у Јајцу, друго, како за кратко време власт, вођена идеолошким разлозима, може десетковати пољопривредну производњу у земљи погодној за развој пољопривреде као што је Југославија (а нарочито Србија), и треће, како се, такође за каратак период, један привредни регион, мерама економске политике, може економски девастирати, односно знатно смањити његово учешће у националном дохотку Југославије.

Пољопривредна производња у периоду 1946-1957 била је нижа од десетогодишњег просека земље између два светска рата,⁸⁸ и поред знатно веће употребе агротехничких мера. Наиме, пољопривредна производња је постигла ниво из 1939, тек 1957. године. А првим петогодишњим планом био је предвиђен пораст физичког обима пољопривредне производње у односу на 1939. годину за целих 20%.⁸⁹ Због ових политичких и “економских” мера комунистичке власти Југославија је од значајног извозника постала увозник хране. Заправо, она је све време од 1945. па до 1958. године била нето увозник хране, што је повећавало њену зависност и у великој мери оптерећивало платни биланс земље.⁹⁰ Обавезан откуп, колективизација и неродне године (1950. и 1952.) директно су проузроковали пад пољопривредне производње у периоду 1950-1953. по годишњој стопи 11,2%. У исто време национални доходак опадао је по стопи од 5,2%.⁹¹ (Супротно предвиђањима зацртаним у првом петогодишњем плану по којима је укупна производња требало да се увећа за 225%, а индустријска за пет пута.) Имајући у виду да је у Србији учешће пољопривреде у националном дохотку било веће од просека земље као и раније констатованог смањење њеног учешћа у индустријској производњи то је и пад националног дохотка у њој био, као што смо видели, такође знатно већи од просека земље. А Кардељ, при усвајању првог петогодишњег плана, лицемерно изјављује да је Србија добила највише.

Мере економске политике учиниле су своје. Као прво, пољопривредна производња је у Србији десеткована, и друго, Србија је по други пут након уједињења заузела ниску стартну позицију у индустријализацији земље. Све се то касније негативно одразило на њен укупан привредни развој и константно заостајање. Комунистичка номенклатура тиме постиже неколико зацртаних циљева: прво, освету Србији због супротстављања увозу комунизма;

српски «хегемонисти», «србоболшевици» и «великосрпски националисти». Види: Вуковић, С., 2006, «Стереотипи о Србима и разбијање Југославије», *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Бр. 120, стр. 75 – 112.

⁸⁸ Bilandžić, D., 1985, str. 234.

⁸⁹ Закон о петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ 1947-1951.

⁹⁰ Kovač, O., 1969, “Koreni deficita platnog bilansa Jugoslavije”, *Ekonomska misao*, br. 1, str. 106.

⁹¹ Obradović, M., 1955, str. 144.

друго, кажњава српске сељаке због тихог отпора који пружају новој власти; треће, уништавају акумулацијску основу српског села; четврто, слама се каква-такав отпор “зацртаној” политици од стране комунистичких кадрова у Србији и од њих праве слепи послушници, и пето, за дуже време стављају Србију под сопствену контролу. Отпор новој власти пружан је и у Хрватској а делимично и Словенији, који је, такође, без милости сламан терором. Али је то често правдано као неминовност или представљано као терор Срба. Није редак случај да је ради лакшег оправдања сламања отпора власти у Словенији и Хрватској, ради равнотеже исти завођен и у Србији и обратно.

Многе од ових мера биле су у складу с владајућом идеолошком матрицом, као што су колективизација, економско развлашћивање и кажњавање “кулака” и поражених “класних непријатеља” или по совјетском моделу скупо плаћена индустријализација и електрификација. Учешће нето инвестиција у националном доходу у периоду 1947 – 1952 износила је, зависно од године, од 21% до 29%.⁹² (Економска ефикасност и целисходност тих инвестиција друго је питање.) Учешће домаћих средстава у тим инвестицијама обезбеђено је захваљујући преливању дохода из пољопривреде у индустрију. То је довело до исцрпљивања и заостајања пољопривреде.

Знатан део ових мера имао је, пре свега, политички карактер, што је имало за циљ осујећивање развоја Србије. У политичком жаргону то се манифестовало у тези да “највећи терет треба да трпи највећи народ”, или наметнута флоскула од врха комунистичке номенклатуре, на челу са Брозом, Кардељом и Бакерићем, да комунисти Србије треба да се боре “против шовинистичких и хегемонистичких тенденција и то углавном великосрпских”.⁹³ Зато ће Андрија Хембранг, при образлагању, новог петогодишњег плана у Народној скупштини рећи да је Србија добила најмању стопу индустријског раста због предратне “политике националног угњетавања” и “хегемоније”, коју је између два светска рата спроводила “великосрпска”, једном крупна а други пут само (обична), буржоазија и “хегемонистички” Београд.⁹⁴ У каснијим изјавама њихових политичких наследника додато је “комунистички”. Српска политика “националног угњетавања” постаје опште место у жаргону политичара из северозападних република, ради сламања отпора србијанских кадрова, посебно кад је требало донети неку одлуку која се коси са интересима Србије, што је био чест случај. Како је изгледала та политика “националног угњетавања” најбоље се види према политици судског кажњавања. Наиме, учешће православених у укупном броју кажњених лица за десетогодишњи просек износи 48,2% (становништво 48,5%), католика између 35,9% и 48,7%

⁹² Глигорић, П., 1956, “Резултати послератне привредне изградње Југославије”, у: *Развој привреде ФНРЈ*, Нолит, Београд, стр. 85.

⁹³ Из резолуције оснивачког конгреса КП Србије, 8-12. мај 1945. год.

⁹⁴ Из Експозеа Андрије Хебранга поднетог Народној скупштини приликом усвајања Закона о петогодишњем плану 26. 4. 1947., у: *Закон о петогодишњем плану*, стр. 32-33.

(становништво 37,4%) и осталих вероисповести између 8,5% и 13,9% (становништво 14,1%).⁹⁵

Та парадигма прелази и у научну и стручну књижевност. Тако, на пример, има текстова у којима се често помиње «хегемонистички» Београд или «великосрпске» тенденције. Готово све што шкрипи у држави објашњава се уз помоћ те парадигме. То је врло блиско данашњој причи њихове (комунистичке) идеолошке деце о српском “национализму” и српској “колективној одговорности” за разбијање/распад државе и као последица тог распада касније покренутих ратова. Ову стару причу очевима је импутирала (коју су они ипак добровољно прихватили) Коминтерна а њиховој деци “међународна заједница”. И једни и други су је, неки за новац или при-вилегије, а други из идеолошких разлога, више него ревносно једном пропагирани а други пут извршавали. А српске и минималне националне интересе проглашавали су за национализам и шовинизам (који се повремено и “повампирује”).

Последица укратко описане економске политике је да, примера ради, Словенија четрдесетпет година касније у односу на Војводину и централну Србију има вишеструку предност. Речена предност се из године у годину стално повећавала у односу на остале регионе, нарочито неразвијене југоисточне републике и покрајину Косово и Метохију.⁹⁶ После почетне предности северозападних региона, стечене на овај начин, форсирају се високе цене пре-рађивачких производа заштићених високим царинама, који се претежно производе, или монтирају, у тим подручјима.⁹⁷ На другој страни, у Србији и Босни и Херцеговини се интензивира рударство и граде скупа енергетска постројења (неопходна целој земљи),⁹⁸ која ангажују огромна средства, нижи обрт капитала и ниску запосленост. Ти енергенти и производи испоручују се по депресираним ценама ради опстанка шрафцигер индустрије. На трећој страни, депресирају се цене пољопривредних производа и сировина претежно из југоисточних република. Нову предност Словенија стиче потписивањем Осимског споразума између Југославије и Италије. Једна од последица тог споразума је, поред разрешења међудржавног граничног спора с Италијом, да је велики део спољнотрговинске размене Југославије с Западом усмераван кроз малогранични промет с Италијом, од чега је посебну корист (у заради и девизном приливу) имала словеначка привреда.

Након заузетих позиција на описан начин, усвојене мере економске политике су се у суштини састојале у режиму “слободних цена уз царинску

⁹⁵ *Statistički godišnjak za 1937*, стр. 356. и *Statistički godišnjak za 1940*, стр. 424.

⁹⁶ Разлика у развијености (мерен друштвеним производом *per capita*) Словеније и Косова и Метохије 1948. износила је 3,4 : 1, да би она 1987. године износила 8 : 1.

⁹⁷ Од 1945. па до 1990. године економску власт на савезном нивоу претежно врше словеначки и хрватски комунисти.

⁹⁸ У билансу енергетских извора 50-тих Србија учествује са 37% а у коришћењу с 15%. Јелић, М., 1953, “Индустрија НР Србије”, у: *Производне снаге...*, стр. 374.

заштиту за производе прерађивачке индустрије”, с једне стране, док је “примарна производња (била) под режимом контролисаних цена и без довољне царинске заштите”,⁹⁹ с друге стране. То је повећало и онако повољнији положај развијених подручја у односу на неразвијена и доводило до преливања дохотка. Готово да је идентична или слична ситуација, као што смо видели, била и између два светска рата. Само што је она сада, у комунистичкој режији, “доследније” спроведена.

Познато је да су, грубо узето, основни извори економских неједнакости у оквиру истог економског система и јединственог тржишта: различита успешност привредних субјеката, близина тржишта, ниво и квалитет изграђене инфраструктуре, мере економске политике и степен усвојених тржишних елемената од стране економских субјеката.¹⁰⁰ Наравно ту се морају додати мере локалне (регионалне) власти, близина успешнијег тржишта, развијеност локалне инфраструктуре, квалитета и обучености радне снаге и много других чинилаца. Нас овде, пре свега, интересују последице мера економске политике централне власти. Иако смо свесни чињенице да је тешко утврдити колики је појединачни допринос сваке од ових мера. Такође је познато да је мерама економске политике прерасподела богатства лако изводљива и у тржишној, а камо ли у командној економији каква је била југословенска. Ако имамо у виду да је након 1945. године политичка сфера била надређена економској, очито су на значају добијали механизмима економске политике, односно утицаја региона у централној (савезној) влади.¹⁰¹ На основу тога било је могуће да се тим механизмима константно врши прерасподела богатства у корист северозападних региона/република, или, пак, да се потпомогне развој неразвијених региона на рачун Србије.

Политичка елита Србије није смогла снагу, иако је за то имала више него довољно разлога и повода, за заједнички наступ како би се колико-толико супротставила прво управљачкој четворци Броз – Кидрич – Кардељ – Бакарић, односно каснијој тројци у саставу Броз – Кардељ – Бакарић. Када су те оптужбе почетком деведесетих демантоване, то је по ко зна који пут проглашено за српски национализам. Неодговорност политичке елите ће се наставити све до данашњих дана, односно нова власт за само три године 2001-2003 није нашла готово ни једну тачку за заједнички наступ према спољњем фактору. Последица тога, између осталог, су и сталне уцене “међународне заједнице” које се обнављају и проширују из дана у дан.

⁹⁹ Mihailović, K., 1982, *Ekonomska stvarnost jugoslavije*, Ekonomika, Beograd, str, 39. Такође: Mihailović, K., 1990, str. 33

¹⁰⁰ Korošić. M., 1983, *Ekonomске nejednakosti u jugoslavenskoj privredi*, S N Liber, Zagreb, str. 10-11.

¹⁰¹ Očić, Č., 1985, *Osnovna teorijska i metodološka pitanja utvrđivanja kriterijuma i pokazatelja razvijenosti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

Мерама економске политике, као на пример, висока царинска заштита прерађивачке индустрије и готово никаква заштита сировина, врши се тиха прерасподела националног богатства у корист једног или више региона, односно република. То се најчешће ради по следећој шеми: мере економске политике смишљане су тако да сваки пут погађају Србију (централну или целу), односно из ње извлаче знатан део нето акумулације, а наизменично, али не и обавезно, Словенију и Хрватску, наравно не по некој строго утврђеној шеми.

Тако је, примера ради, друштвени производ по становнику у 1947. години у Словенији био за 62,4% већи од оног у централној Србији, да би се у 1987. години та разлика у корист Словеније повећала на 2,58 пута,¹⁰² односно 2,40 у 1990-ој зависно од примењене методологије обрачуна,¹⁰³ а што за ову расправу није од посебне важности. У исто време, а у циљу оправдања каснијих сецесионистичких потеза у Словенији се, вештом пропагандом вођеном од стране номенклатуре, ствара слика: ‘прво, да је Словенија између два рата била под српском окупацијом, односно како каже Љубо Сирц “створена је слика да су нас (Словенце – прим. С. В.) Срби клали иза сваког ћошка, што је потпуно лудило.”¹⁰⁴ Друго, да је она све време искоришћавана од стране југоисточних региона, односно република и покрајина. И треће, да су ти јужњаци поврх свега прљави, примитивни и необразовани и зато у дежели непожељни.¹⁰⁵ (Вероватно зато Србима у Словенији, за разлику од Италијана, Мађара и Хрвата, четрнаест година после отцепљења, није признат статус националне мањине.) С тим да се прво (наводна окупација) кад год затребало потезало, да се друго (наводно искоришћавање) не би могло гласно демантовати; а када се то евентуално и учини биће од стране комуниста, не само словеначких него и српских (из идеолошке заслепљености или страха за фотеље), проглашено за “повампирење велекосрпског национализма и хегемонизма”. Прецизније речено, «српски национализам» је био стара, прво аустро-угарска, а затим комунистичка мантра за ућуткивање Србије. Прецизније речено, кад год је Србија за себе нешто тражила, с једне, или кад је тражила ефикаснију савезну државу, с друге стране, то се проглашавало за национализам, хегемонизам или најблаже унитаризам.

Трендови регионалног развоја слични онима између два рата, као што смо видели,¹⁰⁶ настављени су и после 1945. године. У исто време оптужбе за тобожње искоришћавање северозападних региона од стране југоисточних

¹⁰² Оцић, Ч., 1998, *Економика регионалног развоја Југославије*, Економика, Београд, стр. 137 (Табела 5. 9).

¹⁰³ Miljković, D. i Nikolić, M., 1996, *Razvoj republika prethodne SFR Jugoslavije 1947-1990. godine*, стр. 114.

¹⁰⁴ Sirc, L.J., 2002, “Ništa bez vlasti”, (intervju) *Ekonomist* (Beograd), br. 132, стр. 46.

¹⁰⁵ Mežnarić, S., 1987, *Bosanci*, “Filip Višnjić”, Beograd.

¹⁰⁶ Вуковић, С., 2005, стр. 461-496.

биле су исте као и пре рата, ако не и жешће. Све то говори о неодговорности и незрелости српске политичке елите – како оне раније тако и оне касније. Прво, залагање за нејасне циљеве уједињења (сем “ослобођења угњетане браће”) и без анализе, па самим тим и процене, шта ће то да значи за Србију – наједноставније речено: шта добија а шта губи, или шта може да добије а шта да изгуби. Затим, политичка елита између два рата опијена уједињењем води крајње неодговорну економску политику. Њена неодговорност ће се наставити и после Другог светског рата, односно српска политичка елита ће због својих партикуларних интереса или идеолошких заблуда, с једне, и братства-јединства, с друге стране, бити послушна вођи и слепо извршавати његова наређења или жеље. Она ће све време, због “виших” и нејасних циљева, занемаривати виталне интересе Србије – наравно, некад мање а некад више.

* * *

Имајући у виду на претходним страницама речено можемо поставити два основна међусобно повезана питања: Прво, зашто српско политичко руководство након 1945. године није смогло снаге за јединствен наступ у партијским форумима када се одлучивало о Србији? И друго, које делимично произлази из првог, зашто је толико, када су српски интереси били у питању није инсистирало на њима, односно зашто је толико попуштало Брозу и Кардељу?

Одговоре на њих можемо тражити – не само кад је реч о првим послератним годинама, већ и оном каснијим (промене Устава из 1967. и коначно нов Устав из 1974. године) као и многим другим случајевима, када се одлучивало о питањима која су се тицала виталних интереса Србије – пре свега, у неколико следећих чињеница:

Прво, у случају непослушности пред српским комунистима стално је висила претња, као Дамоклов мач, над главом у виду могуће оптужбе, лансиране још у време Аустро-Угарске и Коминтерне, за српски «хегемонизам», „великосрпске“ тенденције, опортунизам и слично. Та оптужба је често коришћена а добро је функционисала, будући да је била подржавана од стране „међународне заједнице“, односно појединих западних сила, и у новим условима. Само што је касније добијала и нове облике као што су унитаризам, централизам и етатизам (кад год је о њима било речи мислило се на Србију).

Друго, због тог „хегемонизма“, „великосрпске“ и „угњетачке“, само што се не каже мрачне прошлости (што се касније повремено директно или индиректно могло прочитати у западној штампи), створен је осећај кривице код српских кадрова („партијске елите“). И због те „кривице“ њени представници су најчешће ћутали, или се нису довољно борили, кад су се у савезним партијским или државним институцијама доносиле одлуке супротне српским националним интересима. Тај осећај кривице, ради правдања сопствених потеза, пренели су на своје биолошке и идеолошке наследнике, који ту причу и дан данас настављају.

Треће, лака поткупљивост положајима и разним ситним или крупним привилегијама српске комунистичке номенклатуре утицала је на њихову послушност. То, истини за вољу, прво, кад је реч о овим просторима, није карактеристика само комунистичке и само српске номенклатуре јер је била карактеристика и других комунистичких елита.

Четврто, чести идеолошки расколи унутар партијске елите често су спречавали њен јединствен наступ и тамо где идеолошких разлика није било, без обзира да ли су или не били угрожени српски национални и економски интереси.

Пето, идеолошка заслепљеност комуниста, а самим тим и српских, утицала је да велика већина њих није ни видела ни била свесна да су српски национални и државни интереси у заједничкој држави били угрожени и често у већој или мањој мери ниподаштавани.

Шесто, страх од нетолерантности и освете победника (у идеолошким сукобима) у партијској номенклатури који је често значио губљење не само привилегија него и посла, понекад породице, а често и слободе. Зато их је страх од санкција бацао у загрљај сигурној опцији, односно Брозу (и Кардељу).

Седмо, наметнуто становиште у Партији, које је било раширено и ван њених структура, да највећи народ у федерацији треба да подноси највише жртве и да има највећу одговорност за судбину заједничке државе, макар то било и на његову штету. (Ово становиште било је широко распрострањено и међу србијанским светољубима у време разбијања/распада друге Југославије – што говори о њиховим комунистичким назорима.)

Осмо, у надмоћности словеначко хрватске коалиције којој се Броз најчешће приклањао или је био њен неформални шеф. То у великој мери потврђују мног догађаји, у дужем периоду, на тлу друге Југославије – посебно они који су се тицали како идеолошке сфере тако и односа између република, односно политичко-економских односа у југословенској федерацији.

И девето, Срби су у Југославију (како прву тако и другу) највише уложили од свих њених народа, па су сходно томе, подносили највећи терет наивно верујући да ће је тако и сачувати и да ће се стање током времена колико-толико поправити. Када су напослетку почели схватати да је то веровање чиста утопија било је више него касно.

ПРИЛОГ – ТАБЕЛЕ

Табела 1. Структура прикупљених средстава Фонда федерације за кредитирање недовољно развијених по републикама, у%

	Југо- славија	БиХ	Црна Гора	Хрватска	Македонија	Словенија	Србија	Централна Србија	Космет	Војводина
1971- 1975	100	12,3	1,9	27,2	5,5	17,7	35,5	23,2	1,9	10,4
1976- 1980	100	12,6	2,0	26,9	5,5	17,2	35,8	23,6	1,9	10,3
1981- 1985	100	13,4	2,1	25,6	6,3	15,8	36,8	24,8	2,0	10,0
1986- 1990	100	20,3	2,01	18,8	7,8	10,9	40,2	28,8	1,5	9,9

Извор: Mišjković, D. i Nikolić, M., 1996, *Razvoj republika prethodne SFR Jugoslavije 1947-1990. godine*, SZS, Beograd, str. 141.

Табела 2. Структура расподељених средстава Фонда федерације
за кредитирање недовољно развијених по
републикама/покрајинама, у%

	Југо- славија	БиХ	Црна Гора	Хрватска	Македонија	Словенија	Србија	Централна Србија	Космет	Војводина
1966- 1970	100	30,7	13,1	-	26,2	-	30,0	-	30,0	-
1971- 1975	100	32,4	11,4	-	22,9	-	33,3	-	33,3	-
1976- 1980	100	30,6	10,8	-	21,6	-	37,0	-	37,0	-
1981- 1985	100	26,1	9,5	-	22,3	-	42,1	-	42,1	-
1986- 1990	100	24,7	6,3	-	16,9	-	52,1	-	52,1	-

Извор: Mišković, D. i Nikolić, M., 1996, *Razvoj republika provincije SFR Jugoslavije 1947-1990. godine*, SZS, Београд, стр. 141.

Slobodan Vuković
Institute of the Social
Sciences
Beograd

Summary

**STARTING POSITIONS SEIZURE: ECONOMIC
RELATIONS BETWEEN REPUBLICS IN
YUGOSLAVIA AFTER THE II WORLD WAR**

The article deals with the events in field of economy taking place between the republics immediately after the liberation of Yugoslavia, that is, until the end of the first five-year plan. Economic relations were entirely subjected to politics. The income overflow took place through the mechanisms of economic policy, mainly through federal budget, requisition and compulsive pay-off that hit Serbia the most. Other means included moving away industrial facilities, depressing the prices of agricultural goods, strategic products, energy, raw materials and many other mechanisms. This all took place because of, as it was publicly announced in the National Assembly when the first five-year plan was adopted, pre war “policy of national oppression” and “hegemony”, that “great-Serbian bourgeoisie” and “hegemonistic” Belgrade exercised between the wars.

Key words: Yugoslavia, Serbia, republics, agriculture, requisition, pay-off, great-Serbia, hegemony overflow